

RINDI

Nr 1 · 1992

RINDI

TIDSKRIFT FÖR GOTLÄNSK BOTANIK

Årgång 12 1992 Nr 1

Utgiven av Gotlands Botaniska Förening

Redaktion Gun Ingmansson, Bangårdsgatan 10, 621 45 Visby
Bo Göran Johansson, Levide Vall, 621 93 Visby
Bengt Larsson, Lummelundsväg, Pl 4875, 621 42 Visby

Tidskriften erhålls antingen genom medlemskap i Gotlands Botaniska Förening (70 kr/år) eller genom prenumeration (samma pris). Familjemedlemskap kostar 15 kr/år. Föreningens postgiro är 68 36 66 - 2. Adressen är Box 1339, 621 24 Visby.

Gotlands Botaniska Förening

är en ideell sammanslutning som har till ändamål att verka för ökad kunskap om Gotlands växter och för bevarandet av en rik flora på ön. Föreningen vill också bland allmänheten sprida intresse för botanik och naturskydd.

Dessa mål söker föreningen förverkliga bl.a. genom att verka för utforskandet av Gotlands flora, att biträda myndigheter och organisationer i behandlingen av botaniskt betydelsefulla naturskyddsfrågor, att utge tidskriften Rindi och även på annat sätt informera om och propagera för sin verksamhet och sina åsikter, och att arrangera exkursioner och sammankomster.

Ordförande Gun Ingmansson, Bangårdsg. 10, 621 45 Visby, tel 0498-71343
Vice ordf. Jörgen Petersson, Humlegårdsv. 18, 621 46 Visby, tel 0498-14559
Sekreterare Elsa Bohus Jensen, Irisdalsg. 14, 621 42 Visby, tel 0498-16192
Kassör Bengt Larsson, Lummelundsv. Pl 4875, 621 41 Visby,
tel 0498-78218
Övriga Ingrid Engquist, Stenkyrka, 620 33 Tingstäde, tel 0498-72088
Stig Högström, Neptungatan 21, 621 41 Visby, tel 0498-14063
Bo Göran Johansson, Levide Vall, 621 93 Visby, tel 0498-66204
Torgny Rosvall, Bergmansgatan 6, 621 46 Visby, tel 0498-11777

Omslagsbilden: Gammal och ny. Batik av Barbro Lindberg.

Alla orkidéer på Gotland fridlysta

Hösten 1991 begärde Gotlands Botaniska Förening hos Länsstyrelsen på Gotland att alla orkidéer på ön skulle fridlysas mot uppgrävning. De strängare fridlysningsbestämmelser som gäller vissa sällsynta arter, som alpnucklar, kärnnycklar m.m. skulle kvarstå oförändrade. Bakgrunden till vår begäran var att uppgrävningar tenderar att bli vanligare, eftersom det finns ett kommersiellt intresse från samlare att komma över orkidéknölar. Detta intresse blir dessutom inriktat mot ovanligare arter. En del arter, som t.ex. johannesnycklar, har redan tidigare varit fridlysta på alla sina förekomster i landet utom just på Gotland. En fridlysning även på Gotland skulle göra det svårare att föra ut sådana knölar ur landet.

Vår begäran föll i god jord, och under hösten beslöt Länsstyrelsen att fridlysa alla orkidéer på Gotland från uppgrävning.

Men, under våren 1992 har Naturvårdsverket agerat: Alla orkidéer i Sverige fridlyses helt. Detta går för Gotlands del vida längre än vad vi begärde; det är inte längre tillåtet att vare sig plocka eller gräva upp orkidéerna. Även arter, som har massförekomster på ön, är alltså helt skyddade.

Bo Göran Johansson

Foto: Två gotländska orkidéer, spindelblomster och skogsnycklar, på Norsta Hauar, Fårö, 11 juni 1976. Foto: Bo Göran Johansson.

Nyheter i Gotlands flora 1991

JÖRGEN PETERSSON

Under ovanstående rubrik presenteras varje år de växter, som är nya för Gotland. Dessutom anges nyfunna lokaler för öns sällsyntaste kärlväxter. Vidare ges en historisk tillbakablick liksom en översikt av den behandlade växtens status i nuläget.

För Gotland nya växtfynd samt nya lokaler för öns sällsynta arter kan inrapporteras till undertecknad eller till Bo-Göran Johansson.

Namnskick och ordningsföljden för arterna i denna sammanställning utgår från Krok och Almquist: Svensk flora. Undantag anges vid respektive art.

SYLTÅG, *Juncus tenuis*

Ett rikligt bestånd hittades vid en f.d. åker mellan Skogby och Sjauster, Gammalgarns socken (Torbjörn Lindell). Syltågen växte på och invid en körväg i åkerns norra kant. Arten härstammar från Nordamerika och har funnits drygt hundra år i Sverige. Syltåg har tidigare endast uppgivits från Roma socken, vid stationen (Johansson, 1897). Den växte på lokalen enbart några år och ansågs vara tillfälligt inkommen enligt Johansson. Den insamlades dock i Roma år 1902 (G.Lokrantz i Säveskolans herbarium, Visby).

Hultén (1971) redovisar två inprickade lokaler på Gotland. Den ena motsvarar med all sannolikhet Roma-lokalen. Den andra pricken markerar en lokal i samma trakter, som årets fynd.

HUVUDTÅG, *Juncus capitatus*

Denna svårfunna och av flera eftersökta växt befarades vara utgången på Gotland. Den nu funna lokalen ligger i Hejde socken på Kauparve ägor just vid gränsen till Guldrupe. Drygt tio exemplar växte i den ytterst belägna djupare plogfåran av en

Den nyfunna huvudtågen, *Juncus capitatus*, på sin växtplats i Hejde på gränsen till Guldrupe. Foto Stellan Hedgren, 16 augusti 1991.

kornåker. Åkern var sandig, ogräsrik och hade troligen varit fuktig under försåson gen. I själva plogfåran var sanden bar och övrig växtlighet gles (Jörgen Petersson).

Huvudtag anses av Johansson (1897, 1910) vara sällsynt och sporadiskt förekommande. Han uppger den under 1800-talet från följande socknar: Sanda, Hejde, Ardre, Hemse, Sproge, Rone, Grötlingbo och Öja. Dessutom hade den setts av Fries vid Visby (enligt belägg i Säveskolans herbarium, Visby insamlad 1909). Under 1900-talet (Fries 1925, 1942) uppges arten från Klinte och Vänge. I Säveskolans herbarium, Visby finns ett belägg insamlat i Sanda 1922 (Sven Norrby-Söderström). Samtliga lokaler tycks vara belägna i sandiga områden.

PIPRÖR, *Calamagrostis arundinacea*

Ett mindre bestånd (1,5 x 4 m) hittades just nordost fornborgen, belägen c:a 700 m västsydväst Ansarve, Stenkumla socken. Lokalen består av en glänta i granskog och har enligt geologiska kartan ett underlag av sand. Sju tuvor med c:a 40 vippbärande strån noterades (Jörgen Petersson). Troligen den första naturliga växtplatsen på huvudön.

Tidigare känd från Gotska Sandön, där den växer i nordöstra delen av Kapellängnet (Ingmansson 1988). På Gotska Sandön hittades ännu en ny lokal 1991. Piprör befanns även växa i Stora idemoren i närheten av Kapellängnet (Jörgen Petersson).

Dessutom är piprör antecknat från Roma sockerbrukspark (Nilsson, 1981). Här anses den av Nilsson vara införd med utländskt gräsfrö. Vi har nu fyra aktuella lokaler på Gotland.

GRÖN TOFSÄXING, *Koeleria pyramidata*

Under inventeringsveckan i Burs hittades ett bestånd av denna gräsfröinkomling en kilometer norr Änges i Burs socken (Ingrid Engquist, Irene Montelius). På den gräsrika lokalen växte även raklost, *Bromus erectus*, som även den liksom den gröna tofsäxingen har inkommit med utländskt gräsfrö från Frankrike (Hylander 1943).

Grön tofsäxing har tidigare antecknats av Nilsson (1981) från sockerbruksparken i Roma.

Grön tofsäxing, *Koeleria pyramidata*. Foto: Stellan Hedgren, Burs, 6 juli. 1992.

TRAMPGRÖE, *Poa supina*

Denna art hittades under 1991 växande på en fuktig stig vid Hammars kvarn i Norrlanda s:n (Jörgen Petersson). Vidare finns två uppgifter i registret för Projekt Gotlands Flora, som ej är publicerade. Trampgröe fanns 1987 på en stig sydväst Lojstahallen i Stånga socken (Sven och Britt Snogerup). Ytterligare ett fynd i Norrlanda socken hittades vid inventering i slutet av 1980-talet. Trampgröe fanns då 1100 m nordnordväst Petsarve (Lena Jonsell).

Nannfeldt (1935) som gått igenom Sveriges herbarier uppger ett belägg från Mar-tebo 1911 (K. Johansson).

Nutida växtplatser för trampgröet är tidigare kända från Trullhalsar i Norrlanda samt från Fårö s:n, sydväst Kalbjärga (Johansson, 1987). Hultén (1971) anger tre inprickade lokaler på östra och nordöstra delen av Gotland. Vi känner därmed till fem aktuella lokaler för detta gräs på ön.

Trampgröet är mycket likt det allestädes närvarande vitgröet, men har småaxen koncentrerade till vippgrenarnas spetsar. Ett säkert skiljetecken är att ståndarknapparna hos trampgröet är 1,5 mm, medan de hos vitgröet enbart är 0,7 mm.

RÅGLOSTA, *Bromus secalinus*

Under året hittades detta ogräs på två lokaler. Cirka 50 exemplar växte på en åkerren mellan två vallar 400 m ostnordost Änges i Burs socken (B.G. Johansson, Barbro Pettersson m.fl.). Fyndet skedde under föreningens inventeringsvecka i början av juli. Dessutom fanns ett exemplar vid Butleks på Fårö (Gun Ingmansson).

Råglostan som är bunden till sädesåkrar, sprids främst med utsädet. Eftersom i stort sett allt utsäde numera är effektivt rensat, har arten de senaste decennierna gått mycket starkt tillbaka. Svensson och Wigren (1985), som undersökt artens historia och biologi, fann efter intensiva studier (1977-1983) råglostas på 18 gotländska gårdar. Tretton av dessa var belägna på Fårö, som verkar vara ett av de sista fästena för växten i Sverige. På huvudön förekom detta ogräs i åkrar i Lärbro (Vägu-me), Östergarn (Falhammars), När (Frigges) samt Eksta (Burge och Kronvald). När inventeringarna avslutades 1983 hade arten försvunnit från flera gårdar.

Före utsädesrensningens dagar ansågs råglostan vara ett allmänt ogräs i främst rågåkrar. Till exempel Johansson (1897) anger den vara allmän från Fårö till Vamlingbo. Numera är denna växt så sällsynt att man frivilligt sår den i rågåkrar (Jacobson 1981,1).

ÖLANDSSTARR, *Carex ligERICA*

Ett litet bestånd av denna starrart konstaterades vid Sproge f.d. anhalt (Jens Corneliusson m.fl.). Lokalen är känd sedan en tid tillbaka (enl. Stig Högström).

Fries (1925) uppger ölandsstarr enligt följande: "Sproge vid Alvegårds på ett sandfält med till största delen sluten vegetation. Till övervägande delen steril". Allt vad Fries anger stämmer bra med de förhållanden, som noterades 1991. Möjligen är lokalen identisk med den växtplats, som Fries hittade på 1920-talet.

Vid genomgång av ett herbarium, som tillhört Arvid Boberg, hittades under sistgångna vinter ett ark med ölandsstarr. Den på belägget angivna växtplatsen var "järnvägsbank, Sproge". Dessa exemplar av ölandsstarr insamlades av Boberg den 2 juni 1954.

Folke Lind, Norrköping, insamlade arten 23 juni 1977 i Sproge. Ett tiotal stånd fanns på lokalen, som bestod av en smal sandremsa mellan en talldunge och ett odlat eller betat fält (Folke Lind in litt.). Lokalen är belägen vid en skogsväg en bit från Alvegårda. Det är osäkert om denna lokal är densamma som växtplatsen vid f.d. anhaltsstugan.

Arten är på Gotland enbart känd från Alvegårds i Sproge. Ölandsstarr finns dessutom i Blekinge och främst på Öland.

SKÄRMSTARR, *Carex remota*

En växtplats för detta halvgräs hittades för några år sedan väster om skeppssättningen vid norra Gnisvärdsvägen (Torbjörn Lindell). Den finns här i fuktig skog på båda sidor av vägen.

Skärmstarr är tidigare känd från Vallstenaskogarna och Hammarsänget i Lärbro (Johansson och Larsson, 1986; Johansson, 1987).

Redan Hultén (1971) markerar en lokal i Toftatrakten, vilken kan överensstämma med ovan beskrivna lokal. Vi har därmed tre aktuella fynd på ön.

KAL KNIPPROT, *Epipactis phyllantes*

Växtplatsen nordöst om Romakloster (Petersson 1990) har under året visat sig vara individrikare än förut noterats. I en ursprungslokalen närliggande fuktig björkskog inräknades 1991 över 50 exemplar (Lars-Åke Pettersson).

En ny växtplats för arten hittades på en tomt i ett fritidshusområde vid Stora Sindarve i Hamra s:n (Lars-Åke Pettersson). Ett exemplar fanns i en fuktig tallskog med björkar. Detta blir öns sjätte lokal för denna orkidé.

Vad gäller den kala knipprotens övriga växtplatser på Gotland hänvisas till Petersson (1990).

RÖDBLÄRA, *Silene dioica*

En första växtplats på huvudön har inrapporterats. Några exemplar fotograferades i

skiftet 1970/1980-tal 200m norr Nybroviken i Lärbo s:n (Lars Södergren). Röd-blåran är förut enbart uppgiven för Gotska Sandön (Ingmansson och Petersson 1989).

BLEK JORDRÖK, *Fumaria vaillantii*

I en villaträdgård på S:t Göransgatan uppmärksammade en gästande botanist denna nya art för Gotland. Den bleka jordreken växte under ett prydnadsträd i bar jord (Jan-Thomas Johansson). Arten finns sällsynt spridd i Uppland samt Västmanland men är i övriga Sverige endast tillfällig.

ÅKERRÄTTIKA, *Raphanus raphanistrum*

Under sommarens inventeringsläger hittades två närbelägna lokaler på Lukse ägor i Burs socken (Jörgen Petersson, Bengt Larsson m.fl.). Den ena lokalen var ett ruderatlikt område vid infarten till ett bete. Den andra och rikare lokalen var i kanten av en rågåker. Åtminstone på den senare växtplatsen var underlaget sanddominerat. Johansson (1897) uppger åkerrättika från följande socknar på Gotland: Otthem (Slite), Visby, Klinte, Eksta, Lye, Grötlingbo, Öja, Vamlingbo och Sundre. 1917 hittade Fries (1920) växten vid Tingstäde station. Lokalerna i Burs är de enda aktuella uppgifterna om åkerrättika på ön.

TANDROT, *Cardamine bulbifera*

Denna korsblommiga ört med ljust violetta blommor noterades på en tidigare ej publicerad lokal 1991. Växtplatsen är belägen i en fuktig, skuggig lövskog med graninslag cirka 800 m norr om Gammelgarns kyrka (Jörgen Petersson). På platsen fanns sex mindre bestånd inom 15 meters radie. Tandroten hittades första gången på lokalen under 1970-talet vid en ornitologisk inventering (enligt meddelande av Stig Högström).

På Lilla Karlsö är tandroten känd sedan 1800-talets början (Rosén & Wahlenberg, 1821). Här finns den fortfarande kvar på öns nordöstra del. Fries (1934) uppger växten från norra sidan av Torsburgen. I Säveskolans herbarium, Visby, finns också ett belägg från Torsburgen taget 24 juni 1923 (Sven Norrby-Söderström). Hultén (1971) har tre inprickade lokaler på Gotland. Av dessa avser en prick Karlsö och en annan kan överensstämma med lokalen vid Torsburgen. Den tredje

Kal knipprot, *Epipactis phyllanthos*, växande i mörk, fuktig björkskog nordost om Romakloster. Foto: Stellan Hedgren, 6 augusti 1992.

lokalen är inprickad på Fårö, varifrån en uppgift föreligger från Stora Gåsemora (Högström & Fähræus 1983). Denna tandrotlokals aktuella status är osäker.

BANGYLLEN, *Barbarea vulgaris* ssp. *vulgaris*

Vid årets inventeringsvecka hittades denna sällsynta underart till sommargyllen en kilometer sydöst om Stånga samhälle (Elsa Bohus-Jensen, conf. Sven Snogerup). Växtplatsen är ett öppet område söder om en damm.

Lange (1937) anger bangyllen som samlad på ön redan 1841 vid Lummelunds bruk samt från Fårö. Vidare uppges följande lokaler: Stava Barlingbo 1859, Vänge myr 1913 och Lau backar 1914.

Aktuella växtplatser är endast kända från Hide i Hellvi samt från en lokal 1,5 km ostnordost Rute kyrka (Petersson 1989).

Underarten utmärks av att skidskaften är snett uppåtriktade (hos sommargyllen snett utåtriktade), skidor 15-20(-30mm) (25-30 mm hos sommargyllen), stift i frukt 2-3 mm (0,5-1.5 mm hos sommargyllen), bladändfliken är hjärtformig (kilformig hos sommargyllen) samt att plantan vanligen är ogrenad (vanligen grenig hos sommargyllen).

VITRESEDA, *Reseda alba*

Under sensommaren 1991 växte denna tillfälliga adventivväxt på en nyanlagd parkeringsplats vid S:t Göransgatan (Jan-Thomas Johansson).

Arten anträffades redan 1894 vid Lundbjers i Lummelunda socken (Johansson 1910). Johansson anger att arten stundom inkommit med gräsfrö. Vitresedan har vidare hittats vid Katrinelund i Visby 1935 (Fries 1942). Denna växt härstammar från västra Asien och Medelhavsområdet (Weimarck 1963).

SMÅFRUKTIG JUNGFRUKAM, *Aphanes inexpectata*

På en sandig betesmark just syd Lukse i Burs s:n dominerade denna art växtlighet (Bengt Larsson m.fl.). Lippert (1984) har urskiljt arten *Aphanes inexpectata* ur *Aphanes microcarpa*. Det gotländsk materialet hör till den nya arten *A. inexpectata*. Hultén (1971) har sex lokaler inprickade på Gotland.

STYV FINGERÖRT, *Potentilla recta*

Ytterligare en aktuell lokal hittades under året. Cirka fem ex. fanns bakom ladugården vid Burs prästgård (Ingrid Engquist, Irene Montelius). Vidare finns en tidigare

ej publicerad växtplats för arten på en torrbacke vid Sjauster i Gammelgarns s:n. Lokalen är känd sedan minst tio år. Under 1991 uppskattades beståndet till cirka 100 exemplar (Torbjörn Lindell). Visby soptipp hyste dessutom arten 1983-84 (Bengt Larsson).

Tidigare uppgifter finns publicerade av Petersson (1991). Som komplettering kan tilläggas att Fries (1925) anger den styva fingerörten från Mølner i Klinte s:n 1922.

Intressant är att Prästgården i Burs är känd som lokal för styv fingerört sedan 1890-talet (Johansson 1897). På ett belägg i Säveskolans herbarium, Visby uppges året till 1893 (R. Matsson).

Inberäknat årets fynd har vi nu fem aktuella gotlandslokaler för styv fingerört.

UNGERSK VICKER, *Vicia pannonica* ssp. *pannonica*

Denna vicker hittades på alvret strax sydväst om tippen i Havdhem (Wera Johansson, det. Thomas Karlsson) i ett ganska rikt bestånd. Ny art för Gotland.

MÖRK DUNÖRT, *Epilobium obscurum*

Två nya växtplatser hittades under året för denna sällsynta dunört. En lokal är belägen sydöst Stenstugu i Hejde socken. Den växte här i ett nygrävt dike vid skogsvägen mot Etelhem (Jens Corneliusson). Den andra lokalen bestod av fuktiga spår på en skogsstig belägen 550 m sydost Hallbjäns 1:32 i Guldrupe socken (Jörgen Petersson). Underlaget till denna skog är sand.

Den äldsta uppgiften från Gotland (Johansson 1897) härrör från samma område på ön som årets fynd. Den hittades av Ahlfbvengren vid Gervalds i Hejde s:n år 1890. Under 1900-talet föreligger rapporter om mörk dunört från järnvägen mellan Väskinde och Martebo 1909 samt från ett järnvägsdike norr om Grötlingbo (Johansson 1910, Fries 1934). Hultén (1971) anger tre lokaler varav tre prickar kan motsvara ovanstående litteraturuppgifter. En fjärde växtplats finns markerad på Fårö.

KNUTÖRT, *Anagallis minima*

Denna extremt kortvuxna art hittades under året växande nära fågeltornet ute på Vivesholm i Sanda socken (Karin Martinsson). Biotopen är lågvuxen, välbetad gräsmark.

Vi känner till ytterligare en nutida växtplats nämligen i liknande miljö nära Norsholmen på Fårö (Högström & Fåhraeus 1983). Från 1800-talet var arten känd från sandiga lokaler på följande platser: vid Lindarve och Tjängdarve i Spröge, Matts-

arve i Rone, vid Sles och Hallinge i Grötlingbo, vid Stockviken i Öja samt från Vamlingbo (Johansson 1897).

Årets lokal är känd sedan 1900-talets början (Johansson 1910). I samma artikel anges också Stenhuse i Sanda samt Sundre alvar, som växtplatser för knutörten. Vidare uppger Fries (1917, 1925, 1934) växten från området vid Pavikens utlopp i Västergarns socken, Ljugarn, Österby i Fide samt slutligen Vägomevik i Lärbro socken. Englund (1942) fann arten, efter sina strandinventeringar på 1930-talet, på sex lokaler: västra delen av Ängmansviken i Gammelgarns alternativt Kräklingbo socken, två lokaler i sydvästra delen av Austerviken i När, inre delen av Bandlundeviken i Burs, stranden innanför Sigdesholm i Rone, samt norra sidan av Grötlingboud.

PARKMÅRA, *Galium pumilum*

Under inventeringsveckan sommaren 1991 upptäcktes två lokaler i östra delen av f.d. Ronemyr. Växtplatserna är belägna på Findarve och Burge ägor i Rone socken (Jörgen Petersson m.fl.). Den största lokalen utgörs av en naturlig f.d. betesmark 150 m norr Burge 1:25. Betesmarken är 75 x 200 m och ställvis vitpudrad av parkmårans blommor. Den mindre lokalen utgörs av ett fårbetat alvarliknande område drygt 500 m söderut. Intressant är att notera att båda dessa växtplatser även hyste stortimjan, *Thymus pulegioides*. Dessa gräsfröinkomlingar hittas ibland tillsammans.

Arten inkom till Gotland på 1800-talet och fanns vid slutet av århundradet vid Länna i Visby samt söder om Stenstugu i Othem (Johansson 1897). På Visborgs slätt hittades arten 1903 och på en åkerren ute i Martebo myr fanns parkmåra 1906 (Johansson 1910). I samma artikel nämns också ett fynd från Nygårds i Västerhejde socken. Fries (1917) anger parkmåra från Roma sockerfabrik 1915. Intressant nog finns den kvar här enligt Nilsson (1981).

Från 1900-talet finns den även angiven för Grötlingbo anhalt samt Sigvalde i Etelhem (Fries 1925, 1934).

STORTIMJAN, *Thymus pulegioides*

Förutom de två, ovan under parkmåra angivna stortimjanlokalerna, hittades arten en km sydväst Salmans i Burs socken (Jörgen Petersson m.fl.). Den växte här i kanterna av en körväg vid f.d. Ronemyr. Ytterligare en tuva växte i en skogsmiljö 1,2 km syd kyrkan i Burs (Ingrid Engquist, Irene Montelius).

Stortimjan inkom till Gotland med gräsfrö i slutet av 1800-talet. En av de lokaler

Parkmåra, *Galium pumilum*, på öppen betesmark i kanten av Ronemyr. Foto: Stellan Hedgen, 6 juli 1992.

Stortimjan, *Thymus pulegioides*, samma tid och plats som parkmåra (bild på föregående sida). Foto: Stellan Hedgren.

som Johansson (1897) uppger är Findarve i Rone, vilket innebär att stortimjan funnits vid årets lokal i närmare 100 år. Johansson nämner vidare följande växtplatser: Visby gamla hamn samt Stenstugu i Västerhejde. På 1900-talet uppger Fries (1914, 1925, 1934) arten från Tjuls i Eskelhem, Uggårds i Källunge, Stora Vede i Follingbo, Garda k:a, Bjärges i Vänge samt nära kyrkan i Alva. Hultén (1971) har åtta prickmarkerade växtplatser på ön, varav åtminstone en lokal på nordöstra Gotland ej överensstämmer med någon av de ovan redovisade .

Årets lokaler är de enda kända aktuella fynden.

SVENSK ÖGONTRÖST, *Euphrasia stricta* var. *suecica*

Genom Länsstyrelsens ängs- och hagmarksinventeringar har ännu en ny växtplats för varieteten hittats. Den befanns växa relativt rikligt i den hävdade delen av Liste ängar i Norrlanda socken (Tomas Fasth). Detta blir den nionde nutida fynduppgiften från ön och därmed Sverige. För övriga uppgifter om den svenska ögontrösten hänvisas till Petersson (1989, 1991).

LUNDKOVALL (NATT OCH DAG), *Melampyrum nemorosum*

En andra gotländsk lokal för arten är känd sedan 15 - 20 år. Den är belägen vid Jakobsvägen i Eksta s:n (Ewa Ekenberg). Växtplatsen ligger på båda sidor av en sandig körväg mot ett sommartorp. Om växten nått platsen på naturlig väg är okänt.

Tidigare är en lokal känd från Västlands i Vamlingbo, där lundkovallen inkommit med en från fastlandet införd hasselbuske (Johansson, 1988).

SPJUTSKRÅP, *Petasites spurius*

Denna sandstrandsväxt har etablerat ett litet bestånd (tre ex.) på badstranden vid Sandviken i Östergarns s:n (Rolf Jacobsson). Beståndet fanns vid strandens västra del nära kalkklinten.

Spjutskråp upptäcktes första gången i ett sanddynområde nära Skärsände på Fårö (Ridelius 1933, Englund 1942). Stranden nordost om Sysne i Gammelgarns/Östergarns socken uppges av Pettersson (1968), som växtplats för arten. Den finns fortfarande i riklig mängd i Sandviken rakt öster om Herrvik i Östergarns socken (ej samma Sandviken som avses i årets rapport). På denna lokal är arten känd sedan 1950-talets slut (Staffan Rosvall muntl., Knut Westberg muntl.)

Jacobson (1981,2) hittade spjutskråp på sandstranden mellan Sjauster (Gammelgarn) och Folhammar i Ardre s:n. År 1987 återfanns växten på Fårö, då den hittades på sydöstra delen av Norsta Auren nära Holmudden (Johansson, 1988). Därmed känner vi till fyra nutida lokaler för spjutskråp på Gotland.

LITTERATUR

Englund B., 1942: Die Pflanzenverteilung auf den Meeresufern von Gotland. *Acta Bot. Fenn.* 32.

Fries E.Th., 1914: Några floristiska notiser från Gotland. *Svensk Bot. Tidskr.* 8.

Fries E.Th., 1917: Några gotländska växtlokaler. *Svensk Bot. Tidskr.* 11.

Fries E.Th., 1920: Några gotländska växtlokaler. *Svensk Bot. Tidskr.* 14.

Fries E.Th., 1925: Några gotländska växtlokaler. *Svensk Bot. Tidskr.* 19.

Fries E.Th., 1934: Några gotländska växtlokaler. *Bot. Notiser.*

Fries E.Th., 1942: Några gotländska växtlokaler. *Bot. Notiser.*

Fähræus G. & Högström S., 1983: Nyheter i Gotlands flora 1983. *Rindi.*

Hultén E., 1971: Atlas över växternas utbredning i Norden. 2:dra uppl. Stockholm.

Hylander N., 1943: Die Grassameneinkömmlinge schwedischer Parke mit besonderer Berücksichtigung der *Hieracia Silvaticiformia*. *Symbolae Bot. Upsaliensis* 7(1).

Ingmansson G., 1988: Inventeringsdagar på Gotska Sandön. *Rindi.*

Ingmansson G. & Petersson J., 1989: Växter på Gotska Sandön. *Rindi.*

Jacobson R., 1981,1: Projekt ogräsodling. *Rindi.*

Jacobson R., 1981,2: Floristiska notiser. *Petasites spurius*, spjutskråp. *Rindi.*

Johansson B.G. & Larsson B., 1986: Nyheter i Gotlands flora 1985. *Rindi.*

Johansson B.G., 1987: Nyheter i Gotlands flora 1986. *Rindi.*

- Johansson K., 1897: Hufvuddragen af Gotlands Växttopografi och Växtgeografi. *K. V.A. Handl.* Bd. 29:1. Stockholm.
- Johansson K., 1910: Nyare bidrag till kännedomen om Gotlands kärlväxtflora. *Bot. Notiser.*
- Krok Th. & Almquist S., 1985: Svensk flora. Uppsala.
- Lange Th., 1937: Sveriges Barbarea-arter. *Bot. Notiser.*
- Lippert W., 1984: Zur Kenntnis des Aphanes microcarpa Komplexes. *Mitt. Bot. Staatsamml. München*, 20.
- Nannfeldt J.A., 1935: Poa supina Schrad. i Sverige och dess hittills förbisedda hybrid med Poa annua L.. *Bot. Notiser.*
- Nilsson Ö., 1981: Gräsfröinkomlingar och andra kulturspridda växter från Gotland. *Svensk Bot. Tidskr.* 75.
- Petersson J., 1989: Nyheter i Gotlands flora 1988. *Rindi.*
- Petersson J., 1990: Nyheter i Gotlands flora 1989. *Rindi.*
- Petersson J., 1991: Nyheter i Gotlands flora 1990. *Rindi.*
- Pettersson B., 1968: Inventering av växtlighet och landskapsbild. Ur: Översiktsplan för Gotlandskusten. Stockholm.
- Rideliuss K.G., 1933: Några för Gotland nya växter. *Svensk Bot. Tidskr.* 27.
- Rosén J.P. & Wahlenberg G., 1821: Gotlandiae plante rariores. *Nov. Act. Ups. Ser. II Vol. VIII.* Uppsala.
- Svensson R. & Wigren M., Råglöstans historia och biologi i Sverige. *Svensk Bot. Tidskr.* 79.
- Weimarck H., 1963: Skånes flora. Lund.

Jörgen Petersson
Humlegårdsvägen 18
621 46 Visby

Huskurer i Linnés gotländska resa 1741

STIG EKSTRÖM

Den 28 juni kom Linné till Fårö, och dagen efter skriver han:

"Huskurer, som eljest äro nog få här på landet, lärde man här några av allmogen. Hansletsgräs kallades här *Solanum officinarum*, vilkem ört de bruka stöta emellan ett par stenar, medan hon ännu är frisk, tillika med spindelväv och härskt fläsk, det lägga de på fulslag (*paronychia*), som här kallas hanslet, vilket de försäkrade vara mycket visst, om sjukan ej vore gammal. En annor kur hade de ock emot samma skada, som bestod uti äggegula och kökssalt, av varjo lika mycket, väl blandat, pålagt".

Fulslag eller onda bettet, som det också kallades, är en nagelbandsinfektion, vanligen på något finger men också ibland på en tå. Smärtorna kan vara mycket svåra. Åkomsten kan orsakas av att ett smittämne kommit in genom ett sår eller ett stick eller av en annan skada på nagelbandet. Den yttrar sig som en rodnad och svullnad runt nagelroten.

Den vanligaste uppfattningen förr om orsaken till fulslag var, att det vållades av en trådfin mask, som levde dels i vatten, dels i jord och dels i gamla stubbar. Det fanns enligt folktron tre slags sådana maskar, svarta, vita och röda, alla av olika farlighetsgrad. I Småland hette det: "Man får det alltid i vattnet. Det är en lång, svart mask, som är finare än ett tagelstrå. Den kryper strax intill benet på fingret och snor sig om det, och så börjar det värka".

Den gotländska huskuren utgjordes av hansletsgräs, som är vår nattskatta, *Solanum nigrum*, och som hör till potatisfamiljen Solanaceae. Det är en upp till 50 cm hög ört med små vita potatisliknande blommor, som i mitten har gula, kraftigt framskjutande ståndarknappar, och svarta bär. Det är ett tämligen vanligt ogräs i större delen av landet.

Liksom ofta är fallet inom familjen Solanaceae är även nattskattan giftig, och det beror på förekomsten av en del alkaloider, bl.a. solanin, som också finns i andra Solanumarter, t.ex. i gröna potatisar.

Namnet nattskatta är en förvrängning av det tyska Nachtschatten - nattskugga, som tycks vara ett gammalt germanskt samlingsnamn på flera giftiga solanacéer, bl.a. också bolmört, belladonna, spikklubba och alruna. Namnet kan möjligen anspela på att dessa växter förr i världen ofta figurerade i skumma hanteringar som förgiftningar, mord, häxerier o.d.

Nattskattan har tidigare använts som ett smärtstillande och lugnande medel. I

fransk folkmedicin har man använt en gröt av bladen som ett utvärtes smärtstillande medel, och detta överensstämmer ju helt med den gotländska huskuren. I Hartmans Läkarebok från 1765 finns rubriken 'fulslag', men där nämns inte nattskattan, däremot dess närmaste släkting besksötan, *Solanum dulcamara*. Även denna innehåller solanin, och avsikten med kuren synes ha varit att lindra den svåra smärtan.

Numera botas fulslag med antibiotika och omslag.

Den andra kuren med 'äggegula och kökssalt' finns också omnämnd hos Hartman, som skriver:

"Man sticker den sjuka delen i et rått Ägg, sedan det förut med Salt blifwit blandadt, och håller det däri 12 timar, förnyar detta andra gången, om värken eljest ej afstadnar, samt utomkring hafwer Lemmen in-swept uti et Fårskinn eller dylikt; så häfwes plågan i sin början nog säkert, hälst om man därhos tager et Laxerpulver".

Här får man tänka sig att saltet genom s.k. osmos bidrog till att vätskan drogs ut och minskade svullnaden.

Om nästa huskur står det:

"Ballota kokas här av lantmannen och gives boskapen som en panacéa då de äro sjuka".

Panacéa betyder universalläkemedel, och Ballota är vår bosyska, *Ballota nigra*, fam. Laminaceae. Det är en halvmeterhög mjukluden, plisterliknande växt med rödvioletta blommor. Den är tämligen allmän här på ön.

Bosyskan har en gång i tiden haft en viss användning som läkeört, och det finns en uppgift om att den skulle ha odlats i vissa klosterträdgårdar här uppe i Norden, men att den skulle ha varit ett så värdefullt läkemedel för boskapen har jag inte funnit något belägg för. Det är ju emellertid möjligt, att kunskapen om en tidigare användning hade levt kvar här på Gotland ända sedan medeltiden.

Den 2 juli kom Linné till Gothen och skriver:

"Huskurer, som man lärde av bondkvinnorna, var peppar med brännvin eller varmt öl och starkpeppar (Cubeber) för eftervärk".

Hartman skriver i sin Läkarebok om barnaföderskor:

"Skulle Efterwärkar tillstöta, brukas hwad om Colique efter Förlossningar anfördt warder".

Här nämns dock inget om just peppar, men Carl-Herman Tillhagen uppger i sin bok 'Folklig läkekonst', att pepparbrännvin var ett mycket vanligt medel i folkmedicinen mot kolik.

Linné fortsätter:

"Tjära bruktes av dem, som voro med siphilitide angrepne, varigenom väl såren utvärtes läkts in partibus genitalibus, men deras praetumidae nymphae, hippomane, tophi, dolores artum nocturni, ulcera laryngis och obstructio nasi viste klart, huru

Bosyska, *Ballota nigra*. Foto: Stellan Hedgren, Nymans i Fröjel, 1989.

litet tjära uträttade uti en sådan sjukdom".

Översätts detta till svenska blir det: "Tjära bruktes av dem, som voro med syfilis angrepne, varigenom väl såren utvärtes läkts på könsdelarna, men deras mycket svullna blygdläppar, flytning, benutväxter, värk i lederna om natten, sår i luftstrupen och nästäppa viste klart, huru litet tjära uträttade uti en sådan sjukdom".

Syfilis eller lues är en könssjukdom, som orsakas av en spiralformig bakterie, *Treponema pallidum*. Bakterien upptäcktes 1905. Sjukdomen överförs genom samlag eller annan kroppslig kontakt, och om den inte behandlas, har den tre stadier. I det första uppstår ett hårt ytligt sår, (hård schanker), på könsdelarna eller var nu smittämnet kommit in, och det kommer 2-4 veckor efter smittotillfället. Det läker på 5-8 veckor, och det är troligen dessa sår som den gotländska huskuren med tjära avsåg. Och med tjära menas här trätjära, ett gammalt medel mot diverse hudsjukdomar.

I det andra stadiet, som börjar 2-4 månader efter infektionen, uppstår små röda hudutslag över stora delar av kroppen, lymfkörtelsvullnader och ofta feber. Sjukdomen är mycket smittsam i dessa två stadier.

Det tredje stadiet uppträder 10-15 år senare hos ungefär 1/3 av dem som inte fått behandling och då med mycket varierande symtom från de flesta av kroppens organ. Om processen är lokaliserad till skelettet uppstår ofta deformiteter, som dels nedsätter funktionen och dels vanställer utseendet.

Syfilisens historia i Europa är omtvistad. En åsikt är att vi fick hit sjukdomen med Columbus manskap från Amerika på 1490-talet, medan en annan åsikt är att den fanns här tidigare men kanske varit förväxlad med spetälskan. Den uppträdde emellertid 1495 i en fransk här som belägrade Neapel, och sedan spred den sig snabbt över Europa och hela den gamla världen. I Sverige var syfilis speciellt utbredd under 1600-talet och gick då under namnet fransosen eller franska sjukan.

Man har givetvis provat en mängd olika medel mot sjukdomen under årens lopp, och tidigt kom man på kvicksilver både ut- och invärtes. Av kvicksilver och ister bereddes en salva, som längre fram kom att kallas gråsalva, och som smordes på såren. Härvid resorberades en del av kvicksilvret och kom att verka även invärtes. Man tog också in olika kvicksilversalter, även en del mycket giftiga, och kvicksilverkurer synes ha varit ganska verksamma mot sjukdomen.

Ett annat medel var guajakträ från *Guajacum officinale*, fam. Zygophyllaceae, ett träd i norra Sydamerika. Den som framförallt spred kännedom om denna drog och dess verkan var Martin Luthers samtida och vän Ulrich von Hutten. Han föreskrev en guajakkur om 40 dagar, då den sjuke varje morgon skulle dricka en stark, het dekot på drogen. Under dagens lopp skulle användas ett andra avkok på drogen. För att befordra stark svettning skulle man lägga täcken på den sjuke, och sjukrummet skulle kraftigt upphetas genom eldning. Dessutom skulle den sjuke hållas vid hungerdiet och rensas genom upprepad laxering. Det uppges att många blev botade av den här kuren, men von Hutten själv dog i sjukdomen 1523. Inte förrän 1910 fick vi ett effektivare medel mot syfilis, nämligen Salvarsan, upptäckt av den tyske läkaren Paul Ehrlich. Det innehåller arsenik, och Ehrlich hade framställt 605 olika

föreningar innan han med den 606:e nådde tillfredställande resultat, för vilket han belönades med Nobelpriset. En senare modifikation av medlet fick namnet Neo-Salvarsan. Numera botas syfilis snabbt med penicillin.

Den 2:e juli skriver Linné i Gothem:

"Skåde (*Lolium spicis aristatis, radice annua*) växte här mycket och på många ställen ibland kornet men ej ibland rågen. De som drucko av öl, bryggt av skädblandat korn, blevo liksom fånuge och nästan blinda. Bönderna trodde på egen räkning, att om de med detta öl smorde sig om armlederna och fingrarna, skulle de vara härifrån preserverade".

Skåde är vår dårrepe, *Lolium temulentum*, ett gräs som är släkt med bl.a. engelskt rajgräs. Det synes numera vara utgången på Gotland men var förr ett besvärligt ogräs i åkrarna. Det anses kunna ha varit Bibelns 'ogräset bland vetet'.

Av Linnés beskrivning verkar det som om skådefröna skulle vara giftiga, och detta uppges också i flera floror. Så tycks emellertid inte vara fallet. I C.F.Nymans 'Sveriges fanerogamer' från 1868 läser vi:

"Om Därrepens frön i större mängd komma bland säden, tros de förorsaka yrsel och äckel, oredig syn och hörsel, darrning och mattighet i kroppen (liksom ett slags rus, hvadan artnamnet) eller t.o.m. s.k. dragsjuka (en slags magkramp) hos den som förtärt dem. Dessa verkningar skola yttra sig antingen säden användes till bröd eller såsom malt till öl och dricka; sådan dryck berättas t.o.m. orsaka blindhet under några timmar. Men troligare är att de små, under benämningen Mjölökor kända svampar, hvilka angripa sädeskornen, äro den närmaste orsaken till dessa skadliga egenskaper hos en del säd".

Nyman tror alltså inte att det är skåden som är giftig, utan att förgiftningen orsakas av parasitsvampen mjölöka eller mjöldryga, *Claviceps purpurea*, som sitter i själva sädesaxet. Denna parasitsvamp har under århundraden gett upphov till många förgiftningsepidemier med tusentals dödsoffer.

Nu tycks det emellertid vara så att det kan finnas en liten giftig parasitsvamp även i skådeaxet, och det var väl i så fall den, som orsakade förgiftningen med det gotländska ölet.

Att man skulle kunna förebygga denna förgiftning genom att smörja sig om armlederna och fingrarna med ölet, få allt hänföras till folktron, och det menade väl också Linné när han skriver: "Bönderna trodde på egen räkning..."

Nästa huskur möter vi i När den 5 juli, där Linné säger:

"Pinguicula kallades här fetnacke, och brukte böndren koka henne med vatten, att tvätta gossarnas huvud, varav lössen fördreves och håret växte längre".

Fetnacken är vår tätört, *Pinguicula vulgaris*, fam. Lentibulariaceae. Den har gulgröna blad i rosett och blåviolettera blommor, som sitter ensamma på 5-15 cm långa skaft. Bladen avsöndrar ett slem, i vilket småkryp fastnar. Bladen rullar sedan ihop sig över bytet och avsöndrar ett enzym, som på ett par dagar löser upp djuren.

Tätörten är tämligen allmän på fuktig mark här på Gotland, där vi också har fjälltätörten, *P. alpina*, som har gulvita blommor. Det är bladen av dessa växter som skall ge tätmjolk, men märkligt nog tycks det inte finnas några säkra vetenskapliga

bevis för detta enligt en doktorsavhandling härom året.

Tätörten har tidigare använts som ett kramplösande och febernedsättande medel samt mot kikhosta. Det finns också uppgifter om att den skall ha använts mot löss, men man märker en viss skepsis härvidlag. I Hartmans 'Läkarebok' från 1765 står:

"Saften av fetörten är lusedödande; dock är bättre att medelst flitigt kammande hålla barns huvud rena, än med våta saker komma åt dem".

Vad det är i tätörten som eventuellt skulle kunna döda huvudlöss finns ingen uppgift om. Kan denna användning möjligen vara ett exempel på den gamla s.k. signaturläran, som säger att man av en växts form, färg, lukt och smak m.m. skall kunna se vad den är bra för? I fallet tätört hade man sett att den kunde fånga och döda småkryp, och varför skulle den då inte också kunna ta död på löss, menade man kanske. Det bör emellertid påpekas, att signaturläran givetvis är helt felaktigt.

Den 6:e juli kom Linné till Stånga och skriver:

"Huskurer här på orten voro: Ophioglossum, som bönderne bruka lägga på såre ben, då hon förtager inflammation och läker snart.

Blommorna av Behen album brukte bönderne lägga torre på rosen, på samma sätt som medici bruka fläderblommor. Med samma blommor rökas olätige barn, när de intet kunna sova".

Den första kuren gällde Ophioglossum, den lilla ormbunksväxten som på Gotland kallades läketunga, *Ophioglossum vulgatum*, och av vilken bereddes en bra sårsalva; se Linnés besök i Martebo (Ekström, 1991).

I nästa huskur användes blommorna av Behen album. Det är vår smällglim, *Silene cucubalus*, fam. Caryophyllaceae, som här på Gotland kallas tarald. Att denna skulle ha använts som läkeört finns inga uppgifter om någonstans, så det var kanske en speciell sak för Gotland, och den välkända 'Hejnumkällingi' lär ha använt den. Linnés uppgift citeras emellertid här och där, bl.a. i tysk litteratur.

I den nyss nämnda Nymans flora står:

"Smällörtens rot är äcklig, och enligt Linné nyttja gotlänningarne växten utvärtes mot rosen. Den heter på Gotland Tarald (=Tårvällaren), ett namn, som skall stå i sammanhang med tron på örtens verkan på vissa små trollväsenden, nemligen att vålla dem stor sorg och bittra tårar om de råka att vidröra den, hvilket de sålunda noga akta sig att göra, hvarigenom örten blir mot dem det säkraste vapen".

Och de här små trollväsendena lär väl vara 'di sma unda jordi'. Linnés påpekande att medici använde fläderblommor mot rosfeber bestyrks i någon mån av Würtenbergfarmakopén, men här uppges att det är barken som skall användas.

Att man skulle ha använt taraldblommor till att röka olätige - alltså gnälliga - barn, när de inte kunde sova, finns heller ingen uppgift om, och det förefaller väl drastiskt att söva ner dem på detta sätt.

Nästa huskur möter vi i Grötlingbo den 7 juli. Linné skriver:

"Huskurer mot svullne och ödematöse ben var kärrmossa eller Sphagnum palustre molle kokat med öl och omlagt".

Kärrmossa är vår vitmossa, *Sphagnum sp.*, och det finns flera belägg för att mossan har använts till omslag. Till för inte så många år sedan var det ganska van-

ligt med s.k. våtvärmande omslag vid olika svullnader. Man fuktade då ett tygstycke med Burows lösning eller blyvatten och lade det på svullnaden. Därefter täckte man området först med vattentät vaxtaft och sedan med fetvadd, varefter förbandet hölls kvar med en gasbinda. Det verkar som om den gotländska huskuren vore något liknande ett sådant här våtvärmande omslag.

Från besöket i Öja den 8 juli skriver Linné:

"Gräshopporna skreko i ängarna... Då bönderne hava vårtor på händerna, bruka de taga en sådan gräshoppa, och sätta vårtan åt hennes mun, då gräshoppan biter sönder vårtan och däruti spyer en svart, tärande vätska, som gör att vårtan förgår".

Den här stora gräshoppan har också fått sitt namn härav, nämligen *Decticus verrucivorus*, där artepitetet betyder vårtbitare (vårtätare).

Enligt Brehm är vårtbitaren ett rovdjur, som också lever av vegetabilier. När man fångar den, försvarar den sig energiskt med käkarna och avsondrar därvid ur munnen en brun vätska, vilken man tillskrivit förmåga att avlägsna vårtor, varav hela gruppen fått sitt namn, Så långt Brehm.

Att vårtbitaren kan bita sönder en vårta är helt klart, men att den mörka vätskan skulle ha förmåga att få vårtan att försvinna, har nog aldrig vetenskapligt bevisats. Vårtbitare har emellertid varit ett mycket anlitat medel inom folkmedicinen, vilket inte minst framgår av Carl-Herman Tillhagens bok 'Folklig läkekonst'.

När det gäller att bli av med vårtor, så har det i folkmedicinen funnits ett otal metoder, de flesta magiska. Det vanligaste var att 'sätta bort vårtan', som det kallades. Man beströk då vårtan med en fläsksvål, som sedan grävdes ner under en jordfast sten. Detta praktiserade jag själv i min barndom på inrådan av min mamma, som tyckte att jag gott kunde pröva den här gamla metoden. Och hon tycktes faktiskt få rätt. Vårtorna försvann så småningom, men det hade de helt säkert gjort ändå, eftersom sådana här vårtor har en stor tendens till självläkning.

Sista huskuren möter vi i Visby den 18 juli, då Linné skriver:

"Colica hypochondriaca är den allmännaste och endemiska sjukan här på landet, vars tecken äro flatulentia, tormina, alvi constipatio, ructus, pressio versus jugulum, cervicem, humeros cum rigiditate semper, non vero semper cum anxietate" eller på svenska: "Tarmkolik är den allmännaste och inhemska sjukan här på landet, vars tecken äro väderspänning, knip, förstoppning, rapning, tryck mot halsgropen, halsen, skuldrorna, alltid med styvhet med ej alltid med ångslan".

Linné fortsätter:

"Huskurer mot föregående passion berättades åtskilliga, av vilken en var besynnerligen. En man som långa tiden varit av denna sjukdom ansatt och som fåfängt brukat andra medel, blev rådd att bruka decoctum foliorum Hepaticae in cerevisia secundaria /avkok på blåsippblad intaget i svagdricka/ att dricka morgon och afton och därjämte att taga morgon och afton oleum terebinthinae /terpentinolja/, begynnandes med en droppe och uppstigandes till sju droppar pro dosi, likaledes avtagandes i sju dagar, tills på slutet en droppe komme pro dosi. Med detta medel, ehuru simpelt och sällsamt det synes, var patienten alldeles kurerad".

Blåsippan, *Hepatica nobilis*, fam. Ranunculaceae, har under århundraden använts

inom folkmedicinen vid lever- och gallbesvär enligt den nyss nämnda signaturläran. De övervintrande bladen liknar nämligen till form och färg en lever, och denna likhet har också gett växten dess släktnamn, som kommer av det grekiska ordet för lever - *hepar*. Att ett avkok av bladen skulle vara bra vid tarmkolik verkar emellertid inte troligt. Inte heller lär väl terpentinoljan ha haft någon verkan. Dess enda användningsområde invärtes har varit som ett slemlösande medel i en gammal beredning som hette terpentinoljeemulsion, och som förutom terpentinolja också innehöll äggula, honung och vatten.

Men varför inte? Har man bara en tillräckligt stark tro, så kan visst nästan vad som helst hjälpa, och huvudsaken var ju, att den gamle gotlänningen blev 'aldeles kurerad'.

LITTERATUR

Brehm, 1931: Djuren liv. 4de uppl. Stockholm.

Hartman, 1765: Läkarebok.

Linné, C. von, 1745: Carl Linnaei Öländska och Gothländska resa. Stockholm och Uppsala.

Nyman, C.F., 1868: Sveriges fanerogamer.

Tillhagen, C.-H, 1958: Folklig läkekonst. Stockholm.

Stig Ekström

Noreliigatan 7

722 20 Västerås

Blåsippe, *Hepatica nobilis*. Gun Ingmansson

Mossor i gotländska våtmarker

LARS HEDENÄS

Under hösten 1991 anordnades en kurs för våtmarksinventerare på Gotland. Kursen var förlagd till fyra helger och leddes av Michael Löfroth, Tomas Hallingbäck och artikelförfattaren. Kursdeltagarna kom från länsstyrelsen, skogsvårdsstyrelsen och Gotlands Botaniska Förening.

Naturligtvis är det omöjligt att tillbringa två helger i Gotlands våtmarker utan att notera de skillnader som finns mellan dessa och våtmarkerna på fastlandet. Här följer dels en del intryck från och funderingar kring våtmarkerna på ön, dels lite intryck från kursen. De svenska namnen på mossorna följer Hallingbäck och Söderström (1987), medan de vetenskapliga namnen ibland är mer moderna.

Våtmarker och våtmarksmossor.

Det första som slår en när man ger sig ut i gotländska våtmarker är förstås att i stort sett alla är kalkpåverkade och ofta kraftigt kalkpåverkade. Med tanke på öns berggrund är detta förstås inte särskilt konstigt, men utanför fjällkedjan är kalkpåverkade våtmarker inte särskilt vanliga i Sverige även om de förekommer t.ex. på Öland, i delar av Skåne, i Västergötland och Jämtland. Gotland har förstås aldrig varit särskilt rikt på intermediära och fattiga kärr eller på ombrotrofa mossor, men på grund av dikningar och sänkningsprojekt finns dessa typer av våtmarker idag endast kvar på någon eller några enstaka platser, ofta bara som mer eller mindre förstörda rester.

Det är alltså när det gäller de kalkrika våtmarkerna som Gotland är ett Eldorado för den fastlandsbryolog som gillar myrar och sumpskogar av olika slag. När det gäller mossfloran kan man grovt dela in våtmarkerna i dels tämligen artfattiga typer, som agmyrarna, många våtar och en del igenväxande, tidigare betade myrar, dels artrikare myrar, som betade källmyrar, en del våtar, gungflyn (i den mån dessa finns kvar) och sumpskogar. Speciellt intressanta i ett större perspektiv är många av de finare kalkkällmyrarna, speciellt de där bete fortfarande förekommer, samt kalksumpskogarna. För de senare är våra kunskaper om vilka mossarter som är knutna till denna miljö fortfarande mycket dåliga. I ett större perspektiv måste man också påpeka det stora värdet i att ha kvar det stora antalet kalkrika våtmarker på Gotland. På fastlandet är det i de flesta områden långt mellan kalkrika våtmarker, vilket gör att de arter som är beroende av denna miljö naturligtvis har haft problem att sprida sig mellan olika lämpliga lokaler och de kalkrika våtmarker

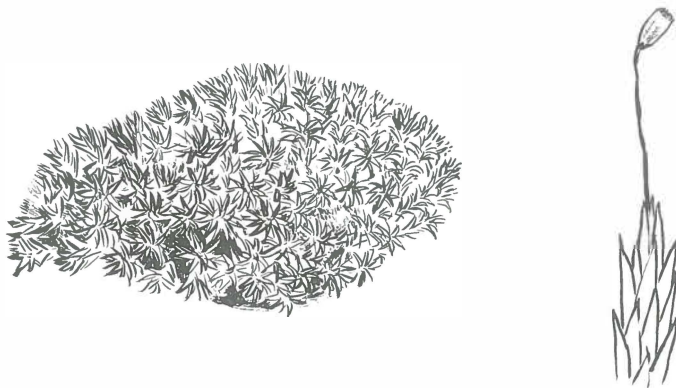
som finns är därmed ofta jämförelsevis artfattiga. Som exempel har man på Gotland, även idag, på förvånansvärt många kalkkällmyrar en mer fullständig artuppsättning i denna miljö än man normalt träffar på i de flesta andra delar av landet.

Så till mossorna i våtmarkerna. Vi börjar med agmyrarna, som alltså är ganska artfattiga när det gäller mossor. Ofta saknas mossor helt i stora partier, antagligen för att agen växer för tätt. I glesare partier hittar man ibland korvmossa, *Scorpidium scorpioides*, speciellt där det är blött, annars mest enstaka skott av exempelvis guldspärrmossa, *Campylium stellatum*.

Nära kanten övergår agmyrarna ibland i kalkrika kärr och här, liksom i kalkrika kärr på andra platser, kan mossorna ibland vara mer dominerande. Arter som mellankrokmossa, *Scorpidium cossoni*, korvmossa, guldspärrmossa, fetbålmossa, *Aneura pinguis*, kalkkammossa, *Ctenidium molluscum* och kärrkvastmossa, *Dicranum bonjeanii* hör till dem man kan finna i denna miljö.

I anslutning till källor och bäckar, ibland i ganska lutande kärr, tillkommer många arter, som är beroende av rörligt vatten och/eller av att bara jordfläckar nyskasas kontinuerligt. I denna miljö hittar man exempelvis kärrbryum, *Bryum pseudotriquetrum*, klotuffmossa, *Palustriella falcata* (= *Cratoneuron falcatum*), kamtuffmossa *P. commutata* (*C. commutatum*), källmossa, *Philonotis fontana*, kalkkällmossa, *P. calcarea*, svartknoppsmossa, *Catoscopium nigrum* (som idag är mycket ovanlig i större delen av södra Sverige), kalklungmossa, *Preissia quadrata* och källtuffmossa, *Cratoneuron filicinum*. Lustigt nog hittar man ibland även arter som är mer typiska för kalkfattiga myrar, i tuvor som höjer sig över den kalkpåverkade omgivningen i kalkkärren. Det rör sig om olika vitmossearter, *Sphagnum* (ett släkte som, till skillnad från hur det är på fastlandet, är sällsynt på Gotland), myrbjörnmossa, *Polytrichum strictum*, räffelmossa, *Aulacomnium palustre* och en del andra arter. I denna miljö, Bluttmo källmyr, hittades under kursen bl.a. en vitmosstuva som i de flesta karaktärer utom habitus ser ut som krattvitmossa, *Sphagnum centrale*. För mossfloras del tycks det som om de kalkrika myrar där betet upphört, relativt snabbt får ett alltför tätt fältskikt för att mossorna ska trivas.

Om vi drar oss mot miljöer som generellt är mer kalkfattiga kommer vi först till intermediära kärr, här närmast representerade av gungflyn eller andra miljöer med liten kontakt med det kalkrika underlaget. Under kursen tittade vi bl.a. på ett av Gotlands få kvarvarande gungflyområden, vid Marpesträsk på Fårö. Här hittade vi ett par arter som antagligen bara finns här eller på ytterligare någon lokal på Gotland idag, nämligen trekantig svanmossa, *Meesia triquetra* och myruddmossa, *Cinclidium stygium*. För en bryolog som är van att vistas på myrar i Norrland känns det lite underligt att dessa arter är sådana rariteter, eftersom de (speciellt myruddmossa) är mycket vanliga i norra Sverige. En annan art som är trivial på intermediära till fattiga myrar i större delen av landet och som vi också bara hittade några enstaka skott av var blek skedmossa, *Calliergon stramineum*, som vi lyckades leta fram vid Norrgårdholm vid Fardume träsk. Går vi till ännu fattigare miljöer, fattigkärr och mossar, är det som nämnts idag mycket svårt att hitta

En fuktig, ovanligt lucker tuva av blåmossa, *Leucobryum glaucum* till vänster. Till höger detalj av skott med kapsel ca 2 x förstoring. B.G. Johansson

någoting kvar på Gotland. Den helgen Michael Löfroth var över och höll i kursen besöktes emellertid en torvtäkt vid Nors i Rute, där flaggvitmossa, *Sphagnum balticum*, hittades för första gången på ön. Man önskar att det vore möjligt att restaurera någon eller några naturliga fattigmyrar på Gotland så att alla de biotoper som en gång funnits på ön åter ska finnas representerade.

En speciell våtmarkstyp är våtarna. Dessa varierar mycket i storlek, från stora vattenpölar till veritabla sjöar när de är vattenfyllda. Bl.a. beroende på om botten på våtarna består av mer eller mindre rent kalkberg eller om det finns eller saknas lösmaterial varierar mossfloran en del, speciellt i kantzonen mot torrare marker. Typiska arter för våtar är stor krokmossa, *Pseudocalliergon lycopodioides*, gul korvmossa, *P. turgescens*, kärrspärrmossa, *Campylium elodes*, guldspärrmossa och sumpbryum, *Bryum neodamense*. I våtarnas kantzoner hittar man dels arter typiska för torrare miljöer, dels arter som tycks vara knutna till denna miljö. Exempel på de senare är styv kalkmossa, *Tortella rigens*, och hattmossa, *Hymenostylium recurvirostrum*.

Nu återstår bara sumpskogarna. Sumpskogarna på Gotland är alltså inte särskilt bra kända när det gäller mossfloran, något som är uppenbart när man ser att Tomas Hallingbäck under sin kurshelg lyckades hitta tre arter, liten hornflikmossa, *Lophozia ascendens*, fingerbålmossa, *Riccardia palmata* och tät fransmossa, *Ptilidium pulcherrimum*, vilka alla växer på murket trä, som nya för Gotland. Den

sistnämnda arten är så vanlig i de flesta områden på fastlandet att det verkar lite underligt att den inte hittats på Gotland tidigare (under sin helg hittade Tomas även sumpsäckmossa, *Calypogeia muelleriana*, som ny för ön). I de sumpskogar som mest liknar vad man hittar på fastlandet i södra Sverige finner man arter som stor björnmossa, *Polytrichum commune*, cirkelbladmossa, *Sanionia uncinata* och blåmossa, *Leucobryum glaucum* (som vi för övrigt hittade med kapslar under kursen, något som är ganska ovanligt), men även nålkvastmossa, *Dicranum tauricum*, en art som är mycket ovanlig i Sverige utom på Gotland. I mer närsaltrika sumpskogspartier noterades även spjutmossa, *Calliergonella cuspidata* och lerkrokmossa, *Drepanocladus aduncus*.

Slutord

Detta var förstås ingen helt komplett översikt över Gotlands våtmarker och våtmarksmossor, men några intryck från en ur både svenskt och europeiskt perspektiv i många avseenden unik ö. Även om det i Europa finns en del kalkrika våtmarker av det slag som vi har på Gotland, måste man tänka dels på att våtmarksarealen i stora delar av Eoropa har minskat kraftigt på grund av de landskapsförändringar som skett under lång tid, dels på att föroreningen med bl.a. närsalter, till stor del i form av luftburna kväveföreningar, har lett till att de väst-central- och troligen även östeuropeiska våtmarksmiljöerna överhuvudtaget håller på att förändras från sitt ursprungliga tillstånd.

Slutligen var det förstås också roligt att intresset för mossor var så stort både bland mer vana botanister och bland skogsvårdsstyrelsens personal. Det känns viktigt att de inventeringar som ska genomföras när det gäller Gotlands våtmarker utförs av folk som är kompetenta på området. Nu hoppas vi förstås på en stor satsning till sommaren 1992.

LITTERATUR:

Hallingbäck, T. och Söderström, L., 1987: Sveriges mossor och deras svenska namn - en kommenterad checklista. *Svensk Bot. Tidskr.* 81:357-388.

Lars Hedenäs
Naturhistoriska Riksmuseet
Sekt. för Kryptogambotani
Box 50007
104 05 Stockholm

Salix-studier på Fårö

GÖSTA FÄHRAEUS

När jag bosatte mig på Fårö år 1974, upptäckte jag snart den rikedom på videarter som fanns här, och i synnerhet på Avanäset, Fårös östligaste del. Avanäset är huvudsakligen uppbyggt av gamla flygsandsdyner, numera till största delen bundna av tallskog. Mellan dynerna finns talrika kärr och småträsk, som hyser en ganska rik flora och som ger omväxling åt landskapet. Eftersom sanden i stort sett är kalkfattig, skiljer sig dock vegetationen avsevärt från den kalkgynnade floran på västra Fårö och Gotlands storland.

Sandvide

En av de mest iögonfallande videarterna inom området är sandvidet, som med sina silverglänsande blad gör skäl för det vetenskapliga namnet *Salix argentea* (J.E. Smith, 1804). Detta namn har senare ofta använts för sandvidet i floristisk litteratur, bl.a. i 26:e upplagan av Krok & Almquists flora (Lena och Bengt Jonsell, 1984).

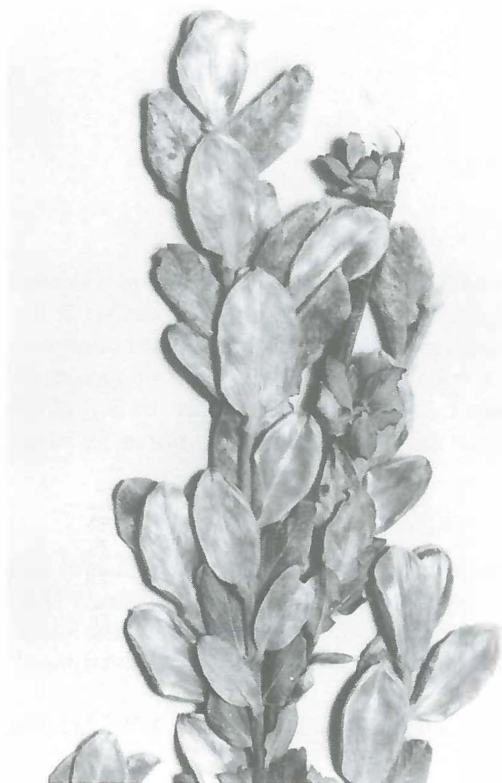
Redan Linné observerade denna videart under sitt besök på Fårö år 1741, och han skriver i sin reseberättelse år 1745 (se v. Sydow, 1977), att den

"växte överallt på de inre och äldre sandbergen. Dess stjälkar voro föga högre än blåbärsris. Bladen voro ovale, spitsige ... och på bägge sidor ludna, vita och som silke skinande."

I Flora Suecica, 2 upplagan (1755, svensk ed. 1986) kallar Linné sandvidet för *Salix arenaria*, syftande på dess typiska förekomst i sanddyner. Många senare floraförfattare (t.ex. Floderus, 1931) har använt samma namn. Dock har man ofta funnit det svårt att klart avgränsa sandvidet från krypvidet, *S. repens*. Sandvidet har då upptagits som en varietet av krypvidet (var. *nitida* hos Grapengiesser, 1966, var. *argentea* hos L. & B. Jonsell, 1984).

I denna artikel kommer jag att, omväxlande med namnet sandvide, begagna Linnés namn *S. arenaria* utan att ta ställning i den rent taxonomiska frågan, om denna form skall betraktas som en självständig art eller blott som en varietet av krypvide.

Sandvidet på Fårö har genom åren väckt alla besökande botanisters uppmärksamhet. I själva verket tycks varje botanist med självaktning ha insamlat speciellt denna art till sitt herbarium. Förr eller senare har många av dessa privata herbarier hamnat på Riksmuseum, vilket lett till att museets samlingar av sandvide från Fårö

Sandvide, *Salix arenaria*.
Foto av pressat ex. Naturlig storlek.

kvantitativt överträffar allt annat material av gotländska videarter.

Nära släkt med sandvide och krypvide är rosmarinvide, *S. rosmarinifolia*, som dock inte är bundet till sand utan företrädesvis växer i myrar och andra våtmarker. Det är en östlig art, som beskrevs av Linné på exemplar från Åbo i Finland. Den förekommer i de sydöstra delarna av Sverige, särskilt Öland och Gotland (Grapengiesser, 1966, Hultén, 1971). Därför är det inte förvånande, att man finner den också på Fårö.

Den tycks lätt hybridisera med krypvide och sandvide. Då uppkommer en rad svårbestämbara mellanformer, som kan bli vanligare än stamarterna en s.k. hybrid-svärm (se Krok & Almquist, 1984, s.5). Sådana formserier har iakttagits på många ställen på norra och mellersta Gotland (Floderus, 1931).

En hybrid, som är mer avvikande och därför lättare att namnge, är "smalvidet", *S. arenaria x viminalis*, som växer på åtminstone en plats vid Sudersandstranden.

Rosmarinvide, *Salix rosmarinifolia*. Herbarieex. från Lasso 1:2 (kartbladet Sudersand RUBIN 470 60 01), Fårö, 20 juni 1978. Leg. G. Fåhraeus. Skala ca 0,80 : 1

Hybriden sandvide x korgvide, *Salix arenaria* x *viminialis*. Foto av ex. från Sudersand, Fårö den 30 aug. 1975. Leg. Gösta Fåhræus. Skala ca 0,80 : 1

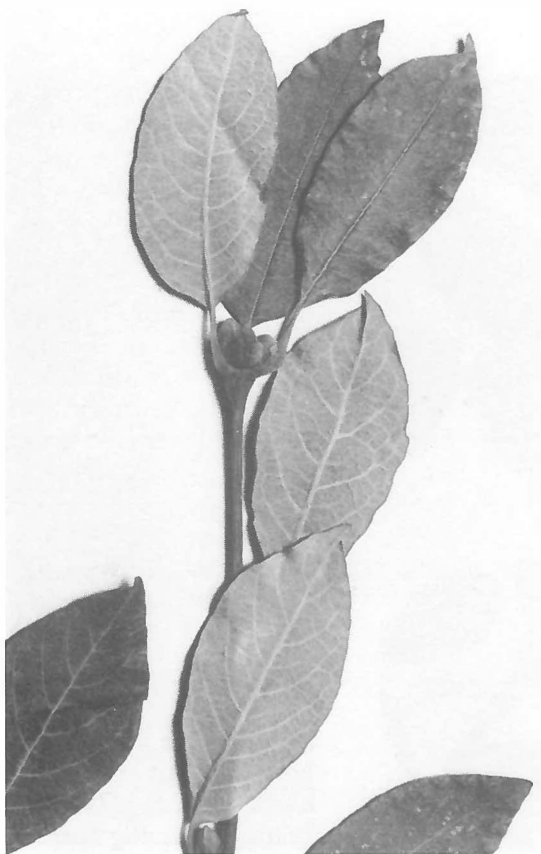

Salix arenaria x aurita.
Foto av pressat ex. taget
8 sept. 1975. Leg. Gösta
Fåhraeus. Naturlig storlek.

Intill en betongbunker från det sista världskriget har man planterat en buske av korgvide, *S. viminalis*. Inte långt därifrån växer nu (i varje fall sedan år 1967, då jag först såg det) ett vackert exemplar av smalvide (se fig.). Den är lätt att känna igen på bladen, som är kortare och bredare men lika silkesglänsande som korgvidets blad.

Sandvidet hybridiserar dock inte bara med de nämnda närstående videarterna utan också med flera andra *Salix*-arter, som åtminstone till det yttre är högst olika sandvidet. En rätt vanlig form i området är hybriden med bindvide, *S. aurita*. Den kan antingen vara högvuxen med blad till formen som hos bindvide, fastän silkesludna på båda sidor (*S. sphenoloba* Willd., se fig.) eller också lågvuxen med blad som är större än de hos sandvide med med sned, nerböjd bladspets som hos bindviden.

Mera egendomligt är att sandvidet även tycks kunna hybridisera med den vanliga sälgen, *S. caprea*, som ju jämförelsevis är en jätte. Hybriden är enligt Grapengies-

Salix arenaria x caprea.

Foto av ex. från Fifang,
Fårö, den 25 aug. 1975.

Leg. Gösta Fåhraeus.

Naturlig storlek.

ser (1966) tämligen ovanlig i Sverige, men den är funnen på Gotland. Innan jag blev närmare bekant med denna hybrid, hade jag gjort allvarliga försök att examinera ett par misstänkta buskar med breda och silkesludna blad med hjälp av Krok & Almquist flora (1984), som ju blott undantagsvis tar upp hybrider, och jag kom då till *S. lapponum*, lappvide! Det föreföll mig visserligen otroligt, att den arten skulle växa på Fårö, men slår man upp i Hulténs atlas (1971) finner man, att lappvidet har en rätt riklig förekomst i Baltikum, så jag tänkte: varför inte?

Fortsatta studier, inklusive besök i Riksmuseets *Salix*-samlingar, ledde mig dock till att det var fråga om en hybrid mellan sälg och krypvide, eller sandvide. Möjligen kan också bindvide ha deltagit i kombinationen. Sådana trippelhybrider har tidigare insamlats på Gotland, enligt beläggsexemplar i Riksmuseet. Inte långt från min bostad växer åtskilliga videbuskar, vilkas utseende stämmer väl med beskrivningen av *S. caprea x repens* i Holmbergs flora (Floderus, 1931).

En lokal vid Fifang är särskilt intressant därigenom, att den domineras av en mycket stor och rikblommande sälg (honexemplar).

På ett avstånd av 50-100 m från detta träd växer ett antal cirka meterhöga videbuskar, av vilka de flesta torde vara hybrider av sälg och krypvide (alt. sandvide). Man kan säga, att det här har uppkommit en utpräglad hybridsvärm.

En dryg kilometer öster om denna växtplats, i det s.k. Kullakärr finns också en rik ansamling av videbuskar med tydliga tecken på hybridursprung. Bl.a. växer här en mycket vacker och yvig buske, vars utseende röjer att föräldrarna varit sälg och sandvide. Bladen är silkeshåriga på båda sidor; de har sälgbladens form men är mindre. Den kan faktiskt betraktas som en mycket vacker prydnadsbuske och liknar rätt mycket den odlade s.k. silverbusken, *Elaeagnus*.

För att närmare kunna studera sådana nyfunna buskar har jag ofta planterat in dem på min egen tomt, så att jag kan ha dem under ständig observation både sommar och vinter. Vissa arters vinterknoppar är ju mycket typiska och syns bäst på senhösten (t.ex. ängsvide). Om man planterar skott från samma buske på ett par olika platser, t.ex. mer eller mindre skuggiga, får man också en upplysning om artens variationsrikedom vid olika belysning m.m.

Utom sandvide och dess hybrider är det ytterligare ett par videarter, som jag särskilt har intresserat mig för, nämligen svartvide, *S. myrsinifolia* (*S. nigricans*) och ängsvide, *S. starkeana* (*S. depressa*, *S. livida*).

Svartvide

Svartvide bedömdes av Johansson (1897) som sällsynt på Gotland och rapporterades inte alls från Fårö. Floderus (1931, s. 48) anger frekvensen "spridd", d.v.s. inte särskilt vanlig, och den var enligt den framstående gotlandsbotanisten E.T. Fries "icke anmärkt norr om Fleringe".

Dessa tidigare angivelser stämmer dåligt med nuvarande ganska rikliga förekomst. Skillnaden i bedömning torde dock knappast bero på att svartvidet blivit vanligare under senare år. Orsaken är snarare, att arten är så variabel till utseendet, att identifieringen ofta är vanskelig. Redan Elias Fries (1864, s. 302) framhöll, att arten är "en af de mest föränderliga". Sannolikt har många botanister gett upp inför artbestämningens mödor, och svartvidet därigenom blivit underrepresenterat i de flesta växtförteckningar från Gotland.

Den pågående florainventeringen har visat att svartvidet i varje fall i vissa områden på Gotland är rätt vanligt. På östra Fårö (kartbladet "Skär") har jag hittat svartvide i 15 kvadratkilometer-rutor (av c:a 20 möjliga; de övriga 5 innehåller bara vatten!). Här liksom i grustag annorstädes på Gotland koloniserar den naken sand.

Svartvidet är enligt min mening inte heller så svårt att känna igen, om man koncentrerar sig på följande typiska kännetecken:

- 1) Bladen är jämnt och fint sågade ända ut i spetsen.
- 2) Bladen svartnar kraftigt under lämpliga betingelser (se nedan!).
- 3) Knopparna har en karaktäristisk, plattad form.

För en rätt bedömning av bladens svartnande, anger jag här ett tillvägagångssätt, som brukar ge tydliga resultat:

Man bör först göra klart för sig, vad det är som sker rent kemiskt, när bladen svartnar. Reaktionen innebär, att en organisk substans, sannolikt en fenol med en eller flera fria OH-grupper, oxideras av luftens syre till en mörkfärgad "kinon". Reaktionen förmedlas av ett specifikt enzym, en "fenoloxidas". Fenolen och enzymet finns båda i växtcellerna, men kan vara bundna på skilda platser i cytoplasman. I den levande cellen sker då inte den nämnda oxidationen. Om cellstrukturen förstörs, t.ex. genom torkning, kommer fenol och enzym i kontakt med varandra, och i närvaro av syre sker reaktionen. Torkningen av bladen bör emellertid inte gå för snabbt, ty då inaktiveras enzymet lätt. Ett lämpligt tillvägagångssätt är därför att man (utöver det material man ev. önskar pressa) tar några extra kvistar, som placeras utomhus på en torr och skuggig plats, åtminstone under ett dygn. Bladen kommer då att torka långsamt, varigenom enzymet behåller sin aktivitet och får tid att verka. Man kan också förstärka färgbildningen genom att klippa eller bryta en del av bladen.

Med denna metod får man på ett dygn en mycket intensiv svartfärgning av svartvidebladen. På levande buskar kan man ofta observera en kraftig svartfärgning av bladdelar som skadats, t.ex. genom insektsangrepp.

Ängsvide

Ängsvide är övervägande nordlig i Sverige och inte så vanlig på Gotland. Det föreligger en del äldre uppgifter, bl.a. från Vall och Havdhem (Johansson, 1897, 1910) samt ännu några fynd från mellersta Gotland (Floderus 1931). Flera av dessa lokaler synes emellertid numera vara spolierade. Två lokaler från Avanäset på Fårö har meddelats under senare år (Högström och Fåhraeus, 1983), men på varje plats växte bara en buske, i det ena fallet ett hanexemplar, i det andra ett honexemplar. Då det är ca två kilometer fågelvägen mellan de båda buskarna, förefaller chansen för en kontakt (via pollinerande insekter) inte vara så stor. Förhoppningsvis finns ännu oupptäckta ängsvidebuskar i grannskapet, som kan bidra till artens fortlevnad.

Eftersom hybriden med bindvide, *S. aurita*, inte är ovanlig, åtminstone inte i norra Sverige (Floderus, 1931, Grapengiesser, 1966) kan man kanske vänta sig att finna denna hybrid även på Avanäset, där bindvidet förekommer rätt allmänt.

Det skall slutligen framhållas, att ängsvidet har ett mycket karaktäristiskt utseende, särskilt vad beträffar vinterknopparnas form och färg. De är målade beskrivna av Floderus (1931, s. 88): "Floral skott... ur tilltryckta, halvt päronformade, lång- och plattspetsade, ljust gröngula, slutl. glansigt orangefärgade el. brunröda, glatta knoppar".

Ängsvidet kan därför knappast förväxlas med någon annan videart. Även Grapengiesser (1966) har gett en noggrann beskrivning av knopparna, men egendomligt nog har våra mest använda floror (Lindman, 1918, Lid, 1979, Krok & Almquist, 1984) ingen beskrivning av denna mycket typiska karaktär.

Tack vare de bjärt röda årskvistarna med sina orangefärgade smala knoppar kan

Svartvide, *Salix myrsinifolia*. Foto av ex. taget den 19 aug. 1975, Fårö. Leg. Gösta Fåhræus. Skala ca 0,80 : 1. Lägga märke till bladtandningen!

Ängsvide, *Salix starkeana*. Foto av ex. från Fårö, SSV Vessa Pers, 7 aug. 1990.
Leg. Gösta Fåhraeus. Skala ca 0,80 : 1.

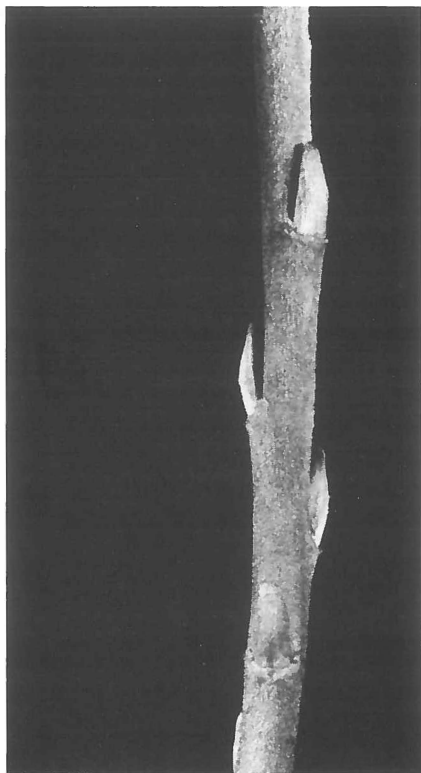

Foto av knoppar av svartvide, *Salix myrsinifolia*, till vänster och ängsvide, *Salix starkeana*, till höger. Lägg märke till svartvidets platta knoppar och ängsvidets långa, spetsiga, ljusa knoppar mot den (i verkligheten) glänsande röda stammen. Foton av odlade ex. i Gösta Fåhraeus' trädgård den 2 jan. 1992, liksom övriga foton i artikeln tagna av Bo Göran Johansson.

en ängsvidebuske utan svårighet identifieras mitt i vintern.

Den först funna lokalen för ängsvide på Avanäset, nära intill de branta flygsanddynerna i Stora Sandhaidi väster om Avanässågen, är ett storslaget naturområde av nästan norrländsk karaktär. Här växer på den hedartade marken intill dynerna täta mattor av nordkråkbär, *Empetrum hermaphroditum*. Det är kanske ingen tillfällighet att ängsvidet funnit en bra tillflyktsort just i denna miljö.

Litteratur

- Floderus B. 1931. Salicaceae. I: Holmberg, O.R. Skandiniavens flora Ib, häfte 1.
Fries E. 1864. Botaniska Utflygter III. Stockholm.
Fåhraeus G. 1985. Om floran i Norsta Aura-området på Fårö. *Rindi* 5, 75-87.
Grapengiesser S. 1966. Salix L. I: Hylander N., Nordisk kärlväxtflora, s. 256-289.
Högström S. & Fåhraeus G. 1983. Nyheter i Gotlands flora 1983. *Rindi* 3, 6-15.
Johansson K. 1897. Hufvuddragen af Gotlands växttopografi och växtgeografi. *K.V.A Handl. Ny följd* 29 nr 1.
Johansson K. 1910. Nyare bidrag till kännedom om Gotlands kärlväxtflora. *Bot. Notiser*. 1910, 209-258.
Jonsell L. & B. 1984. Krok & Almquist flora, 26 uppl. 1984.
Lindman C. 1918. Svensk fanerogamflora. Stockholm.
Linné C. v. (1986). Svensk flora (Flora suecica, Ed. 2 1755)
Lid J. 1979. Norsk och svensk flora, 2 utgåva (ed. O. Gjaerevoll). Oslo.
Röer H.F. & Elven R. (1975). Bestemmelsenøkkel for Salix (vier og pil) i Norge. *Blyttia* 33, 151-194.
v Sydow C-O (ed.). 1977. Carl Linnaei öländska och gotländska resa år 1741.

Gösta Fåhraeus
Skär, Fårö
620 35 Fårösund

Krypvide, Salix repens, 18 maj 1984. Bo Göran Johansson.

Du som strövar

i skog och mark och gillar att se på växter, kom med som prenumerant!

Svensk Botanisk Tidskrift kommer sex gånger om året (totalt ca 400 sidor) och innehåller väl-skrivna och inträngande artiklar om den svenska floran. Om du gärna vill veta mer om växter så ta en titt på SBT!

1992 har vi artiklar om brännande problem inom naturvård, bl a om hotade blommor, lavar och svampar och hur man kan rädda dem. Du får även läsa om fina områden värda att besöka och om nykomlingar i vår flora. Vi presenterar också mindre kända växter i text och bild.

Som prenumerant är du medlem i Svenska Botaniska Föreningen. På årliga botanikdagar får du då bekanta dig med de blomrikaste delarna av vårt land. Du kan också köpa böcker om växter och miljö extra billigt.

Prenumererar du på **Svensk Botanisk Tidskrift** nu för år 1992, pris 210 kr, så får du **Botanik från början** gratis – det handlar om våra våtmarker!

Enklast prenumererar du genom att betala in 210 kr till postgiro 446 50 72-9. Skriv **ny medlem** på talongen och glöm inte namn och adress! Du kan också skicka in kupongen nedan.

Svensk Botanisk Tidskrift
Ö. Vallgatan 18, 223 61 Lund

Jag prenumererar på SBT 1992, 210 kr (får *Botanik från början* gratis)

Namn _____

Adress _____

Program sommaren och hösten 1992

Sön 24 maj I år kommer flertalet exkursioner att vara en kombination av guideade växtvandringar och inventering inom floraprojektet. Eventuellt delar vi upp oss i mindre grupper och en van inventerare visar hur arbetet går till. Den här dagen ska vi se vilka vårväxter som finns inom kartbladet 07J2f, Lärbro. Vi börjar med floran som finns runt kyrkan och i samhället. Samling vid kyrkan kl. 10.00.

Sön 7 juni I dag ska vi tillsammans, eventuellt i smågrupper inventera väster om Lärbro. Kartbladet heter 07J2e, Västnings. Sommarens inventeringsläger kommer bl.a. att omfatta de här två kartbladen, så efter den här dagen är både vårens och försommarens växter förhoppningsvis inventerade. Samling vid Ganns ödekyrka kl. 10.00.

6-12 juli Inventeringsläger på norra Gotland. Se särskild artikel.

25-26 juli Tvådagars inventering av Eke. Vi samlas vid Eke kyrka på lördagen kl 10.00 och delar upp oss i grupper för inventering. Varje grupp kommer att ha en van inventerare som ledare, så ingen behöver dra sig för att komma och delta på grund av osäkerhet om kunskaperna räcker. Tid och träffpunkt för samling på söndagen kommer vi överens om i varje grupp. Observera att alla är välkomna att delta även under bara en av de två dagarna.

8-9 aug Tvådagars inventering av östra Gotland. Vi samlas vid affären i Åminne kl. 10.00 på lördagen och arbetar i smågrupper på samma sätt som ovan.

Sön 20 sept Svampexkursion på sandmarkerna vid Holmhällar. Vi hoppas få se svampar, som inte är så vanliga på frodigare mark, som vissa jordstjärnor och röksvampar. Elsa Bohus Jensen leder exkursionen. Samling vid Pensionatet kl. 10.00.

Sön 11 okt Skogsmark på Hejnum hållar. Vi besöker inte bara den typiska hållmarkstallskogen utan också frodig, gammal barrskog med sällsynta och hotade arter, både blomväxter och kryptogamer. Lars-Åke Pettersson leder exkursionen. Samling vid Tingstäde kyrka kl. 10.00.

Tor 12 nov Medlemmarnas bildkväll. Vi hoppas att alla tar med några bilder var för visning i gruppen. Tag gärna med växtbilder om ni varit ute och rest under året! Naturmuséets bibliotek, Hästgatan 1, kl. 19.00.

Öppet hus på Naturmuseet

Också under 1992 har vi Öppet Hus på Gotlands Naturmuseum under torsdagskvällarna från k. 19. Vi träffas i Naturmuseets bibliotek, Hästgatan 1, en trappa upp. Alla är välkomna för att träffa och prata med personer som är intresserade av Gotlands flora.

Vi har öppet var torsdag fram till och med den 3 september, Kristi Himmelsfärd undantagen.

Inventeringsläger och botanikkurs 6-12 juli 1992

Flera år i rad har vi haft våra sommarläger på södra Gotland, men nu har turen kommit till den norra delen. Två ekonomiska kartblad, tillhörande socknarna Hangvar och Lärbro (07J2e och 07J2f) står först på listan, men helst bör vi hinna två till. I fjol deltog 29 personer, en eller flera dagar, och då klarade vi av fyra kartblad - ett mycket gott resultat! (Den utlovade artikeln om detta kommer i nästa nummer av Rindi.)

Årets läger kommer att pågå från den 6 till den 12 juli och vi kommer att ha vårt högkvarter i Hangvar bygdegård.

Inkvarteringen blir, som vanligt, av enkel standard, men är naturligtvis helt gratis. Några kan få bo mer bekvämt i en stuga i Hall. Där finns också möjlighet att tälta. Mat till självhushållet kan man handla i Kappelshamn eller Lärbro, cirka 5 km bort. Porslin o.dyl. finns på plats. Badplats finns i Kappelshamnsviken.

Förutom själva inventerandet får vi också möjlighet att förbättra våra botaniska kunskaper. På kvällarna blir det samlingar och genomgångar av problemarter, och vi hoppas kunna engagera någon extra kunnig kursledare. Ovana inventerare får gå tillsammans med mer vana, så alla intresserade kan delta!

Lägre inleds med morgonfika måndagen den 6 juli och avslutas med en gemensam exkursion söndagen den 12 juli. Transport från båt eller flyg kan ordnas på måndagsmorgonen.

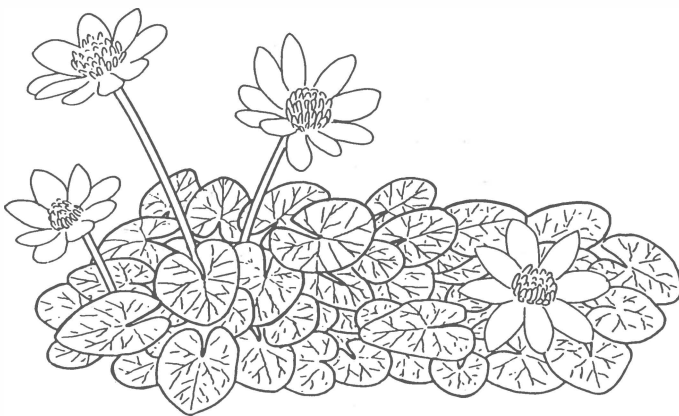
Anmälan görs skriftligt eller per telefon till Bo Göran Johansson eller Bengt Larsson (adresser och telefonnummer på insidan av omslaget). Man behöver inte i detalj binda sig för vissa dagar men det underlättar vår planering om vi får en ungefärlig uppfattning.

Välkomna!

Gun Ingmansson

Innehåll

- 3 Johansson Bo Göran: Alla orkidéer på Gotland fridlysta
- 4 Petersson, Jörgen: Årets fynd 1991
- 19 Ekström, Stig: Huskurer i Linnés gotländska resa 1741
- 27 Hedenäs, Lars: Mossor i gotländska våtmarker
- 31 Fåhraeus, Gösta: Salix-studier på Fårö
- 44 Program sommaren och hösten 1992
- 46 Ingmansson Gun: Inventeringsläger och botanikkurs 6-12 juli 1992
- 47 Innehåll

Svalört, *Ranunculus ficaria*. Stellan Hedgren

